

קרו השפע של דב סדן

עם קבלת פרס ביאליק ותואר דוקטורי כבוד
מאוניברסיטת בריאלין

מאת ג. קרסל

א.

חסרו מעולם בעלי שפע בספרות העברית, אם בזו הקרויה חדשה, ואם בזו שקדמה לה במשך מאות בשנים. אולם, אם נעבור על-פני מפת ספרותנו החדשה והמודרנית במשך מאת השנים האחרונות, דומה שלא אטעה הרבה אם אמנה ארבעה שמות בלבד: שמעון ברנפלד ונחום סוקולוב מהדור הקודם, אליעזר שטיינמן מהדור המקשר את הקודם לזה שלנו, והאחרון, שכל-כולו בן דורנו וגידולו, הוא דב סדן, יב"ח.

מבין 4 אלה היה אחד מפולין (סוקולוב, יליד וישוגרוד, ליד פלוצק ופלונסק), אחד מפודוליה (שטיינמן, יליד אויבובקה), שניים מגליציה המזרחית (ברנפלד, יליד סטניסלאב וסדן, יליד ברודי). מה שאמר פעם ביאליק על סוקולוב: "אילו נמצא מי שיתאווה לאסוף את כתבי סוקולוב, מאמריו, מסותיו, פיליטוניו, רשמי מסעיו, מחקריו, ספריו וכו' וכו' ולהביאם למקום אחד, עליו להכין לשם כך שלוש מאות גמלים" (מה צר שמסה מופלאה זו של ביאליק על סוקולוב לא כונסה עד כה) — ניתן בקלות "ליישם" לשלושת האחרים. כשעסקתי בהוצאת מבחר כתבי סוקולוב בשלושה כרכים (יצאו בהוצאת הספרייה הציונית) טבעתי — פשוטו כמשמעו — בים זה של חומר, והמדובר אך ורק בעברית! וכשיצאתי "איכשהו" בשלום מצלילה זו, יצאתי גם בשלל לא מעט בהתבשמות של כתיבה עברית ססגונית ומגוונת בת כמה דורות. כל עצמו של סוקולוב היה הר-געש של עברית מכל הדורות, שכל נושא היה שווה לו לעתרת לשונו וסגנונו.

ניגוד גמור לסוקולוב היה ברנפלד, שדרכו, ממאמרו הראשון ועד האחרון (במשך ששים שנה) היה מתון-מתון, בשובה ובנחת ויחד עם כך שובה את הלב. על אף למדנותו המופלגת לא זכור לי אי-פעם שהשתמש בציטוטיין. הוא היה בעל המסה המדעית, החי-ננית, שחשת שהיא מבוססת על תשתית רחבה, ואכן, כתיבתו משכה את לב הרבים ובכללם גם כותבי הטורים האלה מנערותו. בשל כך ניסיתי לפני שנים לרשום את דבריו ועם כל החומר העצום שרשמתי ראיתי לבסוף, שזה בבחינת טיפה מהים. כך למשל פירסם יוסף יום מעל דפי העתון היומי "הצופה" מאמרים בענייני דיומא ומדע (רשומות אלה נותרו בכתובים אצלי).

על אליעזר שטיינמן אין להרבות בדברים, כי אנו עדיין מכירים וזוכרים שפע זה, ואילו על השפע של דב סדן ידובר בבה. אשר ליחסים בין ארבעת אלה, הרי שטיינמן היה חסידם הגדול

של סוקולוב וברנפלד והיה מפרסם עליהם מסות וזכרונות לרוב. כן היה קרוב לסוקולוב ול"הצפירה" במשך ימים רבים, גם כשהיה סוקולוב מחוץ ל"הצפירה". על סמך מאמרי על ברנפלד ("דבר" ערב שבועות, תרצ"ט/1939) פנה אלי שטיינמן וביקש מאמר על ברנפלד לקובץ שהתעתד להוציא ולערוך יחד עם א. א. קבק ("מאסף סופרי ארץ ישראל, ת"ש). לצערי לא הגעתי לכך, יחס חם יש לו לדב סדן לכולם (ואזכיר דאגת ב. כצנלסון ודאגתו, עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, לגורלו של ברנפלד, שנשאר בברלין).

ב.

מדרכו של שפע, שהוא מורכב מכמה וכמה תכונות, שאת עיקר ריחן אני מונה כאן. קודם כל: צורות-ההבעה השונות בכמה סוגים ספרותיים, ומה שכרוך בכך: רבגוניות הנושאים, ושוב, אף כאן — בצורות שונות, הכל לפי העניין ועל הכל הייחוד בסגנון. מכאן גם התכונה האחרת, הניכרת גם בכתיבת-אמנות השיח, ולא שכחנו תכונה אחרת, שיש עושים אותה לראש פינה לכל, בניגוד לדעתו של כותב הטורים האלה: הזכרון. אכן, תכונה מופלאה ונעלה היא הזכרון, בתנאי, שאינו חורג מגבולו ככלי-עזר. אך אם הופך הזכרון כמטרה בפני עצמה, הרי ערכו כקליפת השום — ויש בידינו הרבה הוכחות על כך.

ואשר לצורות-ההבעה, הרי אלה שונות אצל כל אחד ואחד מארבעת הנזכרים. על סוקולוב ובמידה מסויימת על סדן ניתן לומר, שקשה למצוא צורה, שלא ניסו בה: שירה, סיפור, מסה, חקר, פיליטון, מימואריסטיקה הגובלת בבלטריסטיקה ועוד. שטיינמן ניסה כוחו בסיפור ובמסה, ברם, בסוג האחרון מצויים אצלו תת-סוגים לרוב. לא כן ברנפלד, שלא חרג מעולם הפרוזה, אם בחקר ומסה ואם בזכרונותיו, שהם פנינים ספרותיות עד היום הזה, הצד השווה בכל הצורות האלה, שלא מנינו כמובן עדיין את כולן, הוא שרובן ככולן קיימו את עצמן מעבר לזמנן. הדברים אמורים במרבית דבריהם של הארבעה גם יחד. אתה יכול עוד היום ליהנות וללמוד גם יחד, שני דברים הבאים כאחד, מדבריהם של ברנפלד וסוקולוב, בניגוד לרבים ומרובים מבני דורם.

הוא הדין ברבגוניות הנושאים, שאינה מחייבת דווקא ריבויין של הצורות — וברנפלד ושטיינמן יוכיחו. היו בין אלה, שלאחר שנים הזניחו פינות מסויימות ונטשו אותן לחלוטין — כך סוקולוב וסדן לגבי השירה והסיפורת, אף שבמימואריסטיקה נותרה התכונה הבלטריסטיקה, ודווקא ביתר שאת. רבגוניות זו כרוכה, כמובן, בחושים ערים להיקף ולהיקפים לא-שגורים. זאת ניתן לומר על ארבעתם גם יחד. חריגה זו מתחום השגור של מידע אנושי, ודאי, שאינה שכיחה אצל רבים ובוודאי שאין זה קשר עם הזכרון, אף שלזה יש כאן חלקימה. עירנות זו, המדירה לעיתים שינה, היא הנותנת טעם להיקף העצום, שאם אתה משווה אותו לשיגרה הרגילה, חת, אתה רואה בעליל הפער התהומי בין הבינוניות לבין הריחוק ולעתים אף התחושה התת-הכרתית של סלידה מבינוניות זו. "המתגוללת" ממש בראש כל חוצות, זוהי רבגוניות חיה ותוססת, המתסיסה את בעליה יום-יום ושעה-שעה וקושרת דבר בדבר בשרשרת שאין לה סוף, שעל כן הכל קשור יחד ומכאן, למשל, אצל סדן תפיסתו על ספרות עברית, אף שלמעשה, וחובה להגיד זאת בשעה חגיגית זו, שהוא עצמו לא קיים בדרך-כלל תפיסה כוללת זו — וראיה לכך מאות המסות על הספרות ולא על החסידות והרבנות. מאידך גיסא אתה מוצא קשר גרנדיוזי זה דווקא במסות על נושאים אחרים, כשהוא עובר כחוט שני, אם ברמזיה ואם בפירוש בכל תחומיו המקריים.

ג.

ואם אנו באים לדבר בייחוד שבסגנון, חובה אף כאן להודות, שגם בתחום זה בולטת תכונת המרד בשיגרה ובלעיסת מטבעות-לשון-וסגנון. קשה לנו לשער באיזו מידה הרחיבו אלה הארבעה (שלונסקי הוא עניין בפני עצמו) את יריעות לשוננו למימדים, שלא הורגלנו להם בדרך-כלל. אתה יכול לצלול בפיליטונים של סוקולוב ובמסות של שטיינמן בהמון גלי העברית במשך כל הדורות ולעתים

אף כאן הומור ורצינות, היורדים עד לשתות ומשמשים בעירוב בנוסף לחטיבות של זכרונות, העוברות כחוט שני בכל מכתביו וכל היסטוריון לעתיד יוכל לשאוף לפיהם על פני הדור, דבריו וראשיו, סופריו וחכמיו. כאן אני בריסמכא במקצת, שכן בידי אחד האוספים הגדולים, ואולי גם הגדול ביותר, של מכתביו, המשתרעים על-פני עשרות שנים. הוסף לכך את השינויות וההברקות בהגדרות של אישים ועניינים והרי לפנינו פן כמעט לא ידוע ברבים — וחבל.

ד.

וכמעט שכחנו את העיקר, שזה למעלה משנות דור עוסק כותב הטורים האלה בכינוס ביבליוגרפי של כתבי דב סדן וחובה לומר בראש הדברים, שהרבה דברים קשים ואפילו מסובכים ביותר, עשיתי בימי חלדי. אך דבר זה של רישום כתבי סדן הוא כמעט משימה בלתי-אפשרית, ואף על פי כן עשיתי הכל כדי להתגבר על כך ואקווה לראות בקרוב תוצאות של ממש במסירה לדפוס של החלק הראשון של הביבליוגרפיה לכתבי דב סדן, הכולל רשימת כל הספרים שלו מכל הסוגים (עד האחד בינואר, 1980) ומאמריו עד שנת 1936. כל השלושה לא זכו עד כה לביבליוגרפיה, לפחות לא בדפוס (בידי א. ר. מלאכי מצויה ביבליוגרפיה של סוקולוב, כשם שבידי הומר ביבליוגרפי לא מעט על ברנפלד. על הביבליוגרפיה של שטיינמן לא שמענו עד כה ומן הראוי שנשמע).

שפע רבגוני זה של סדן מסתכם תחילה בשיעור-הספרים שלו המתחלק כך: ספרי מקור — 54; תרגומים לעברית — 28; מבר אות לספרים — 169; תרגומים לעברית עם מבואות — 12; תרגומים מים ליידיש — 1; ספרים שנערכו על ידו — 19; ובסך-הכל — 283 ספר.

ויש להוסיף, שמנינו כאן בין הספרים שנערכו על ידו אך ורק את אלה שנאמר כך במפורש אם בהקדמת הספר או במקום אחר. לעומת זאת, מצויים ספרים מרובים שנערכו על ידו ודבר זה לא נזכר. המבואות לספרים מכונסים בשנים האחרונות בספרים והם מלווים לא פעם ביבליוגרפיות מפורטות לספרות על אותו סופר בכמה לשונות, ביבליוגרפיות שעדיין לא הגיעו עד כה, בחלקן הגדול, לרישום הביבליוגרפים בני-הימי. התרגומים הם משלוש הלשונות: יידיש, גרמנית ופולנית, הן הלשונות שבהן גם השתמש סדן, מחוץ לעברית. כאן, במקום הראשון היא לשון יידיש, שהירבה לכתוב על סופריה ועליה, אף כתיבתו ביידיש מיוחדת במינה היא. איני מצוי ביותר אצל סגנונות יידיש, אבל במידה שנראה לי אין זו הלשון של גליציה, המוכרת לי במקצת. משמע, שהוא סיגל לעצמו את הנוסח והסגנון, המקובלים בספרות יידיש המודרנית (אם לשון זו היתה מדוברת אי-פעם — וזהי שאלה אחרת).

ואשר לשיעור המאמרים — הוא מגיע למימדים עצומים, במידה שמוקדם עדיין לנקוב נתון אפילו באומד. בספרים כונסו כל הסוגים האפשריים של סדן, לרבות ספר-השירים שלו, הראשון בספריו, שנגנו, אם כונסו המסות בענייני ספרות, הרי החלקה הפובליציסטית עדיין מצפה לכינוס, שרק מעט מזעיר מצוי בספרים לעומת השיעור הגדול המפורז עדיין, ובעיקר בכרכי "דבר". דין ודברים לי עם סדן זה שנים הרבה, שאינו כונס את הטור הקבוע שלו ב"דבר", שהיה חותם עליו: "טס". באותם ימים הייתי מצפה בכליון עיניים להופעתו של טור זה, בלא לדעת מי המסתתר תחת כינוי זה, אלה הן תגובות קצרות, שנונות וקולעות, שהמידע העצום והביקורת המוחצת באות בהן במשולב.

וכאן המקום להזכיר את זליג לבון ז"ל, שהיה הראשון שדאג לכינוס פזורי סדן, בשנים האחרונות וביחוד לאחר פטירתו של זליג, עושה ומעשה בתחום כינוס כתבי סדן, וכדרכו בצניעות וברוב יעילות ישעיהו אברך. לא מעט בשל טירחתו אנו זוכים עתה להופעת הכתבים, תמידים כסידרם, ובכללם גם הכרכים, שזיכו עתה את דב סדן בפרס ביאליק.

ונחתום בברכת הרבים, שיזכה דב סדן, ואתו רעיינו המלווה הנאמנה גוסטה, לחיים טובים וארוכים ונזכה עוד כולנו ליהנות שנים רבות מאורו ומזיוו של סדן.

אתה עשוי להסיח דעתך בשל הקולות העזים של הגלים, מגופם של העניינים עליהם הורקו כל מכמני לשוננו במשך כל הדורות. סוקר לזב היה רגיל לנקד בפיליטונים שלו את הצירופים שאינם שכיחים והיה מי שאמר, כשאני קורא פיליטון כזה של סוקולוב אני מעיף עין תחילה על המלים המנוקדות. לא כן פני הדברים אצל ברנפלד וסדן.

ברנפלד היה בעל הבחנה דקה מן הדקה בענייני סגנון והוא היה הראשון שהבחין בסגנונו העברי החי והמופלא של אברהם גייגר, מראשי "חכמת ישראל" במאה הקודמת וראש וראשון לריפורמה (ואמר פעם לחובר: גייגר לחם בלשון העברית על ידי העברית...). אמר ברנפלד על גייגר: "סגנונו העברי הוא משובח וראוי שיקבעו להבריו מקום באנתולוגיה עברית בתור סגנון עברי מדעי. סגנונו הוא ראשון במעלה, הוא עשיר ורב-תוכן, יש בו מן החריפות ומן החיות של הסגנון התורני המעולה, אבל אין בו כלום מן המליצה הריקה ומגיבוב דברים שלא לצורך". בכך אף הגדיר לא כמעט את סגנון כתיבתו, שאם אנו כותבים היום עברית בעניינים מדעיים, הרינו כותבים בסגנונו ובלשונו של ברנפלד ולא באלה של שום אחר וזלתו בתחום זה.

מבחינה זו שונה דב סדן מכל שלושת האחרים, ודאי שהרבה עושה העושר הלשוני שלו אולם מה שמייחד את סגנונו הוא המשחק בניגודים, לעתים קטבים ביותר בבניין משפטי, שבהם משתקף חידוד המחשבה מזה והמיקצב הניגודי מזה. מבחינה זו אתה מבחין מיד בפסוקים הראשונים, שזוהי כתיבה שלו ובעיקר כשהוא בא לדבר בגופי הדברים, לאחר דבריה-המבוא, לרוב אישיים בשנים האחרונות, די להידרש למסה האחרונה שלו ("מכתב לזרובבל גלעד" בחוברת הסיום של "מבפנים") ואתה מוצא ללא חיפוש יתר: " — הנוצחים נשכחה להם בחינת כי לא בצדקתך והנצוחים נשכח להם כי אם בחטאך", או: "אני מבין לרוחם של הראשונים, הקושרים בקבלת החלטה רוב תקוות, כשם שאני מבין לרוחם של האחרונים, הקושרים בה לא מעט חששות". כל שיבדוק צמדי ניגודים אלה במסותיו, יבחין על נקלה, שזוהו מעין מיקצב סגנוני הכרוך באלפי נימים בחוטים רעיוניים, כלומר אין מיקצב זה בא לשם עצמו, או בצורה "גסה" יותר — לשם שעשוע, מיקצב זה, הכורך צורה בתוכו, עובר כחוט שני בפרוזה של סדן ודומה עליך שמיד עם הקריאה בולשות עיניך אחרי ניגודים אלה, מעין התיבות המנוקדות אצל סוקולוב.

לא אוסיף דבר על אמנות השיח של ארבעת אלה, על אמנות זו של ברנפלד שמענו לא מעט מאלה שעבדו במחיצתו בשנים האחרונות ובייחוד כמזכירים (ברנפלד נסתמא וכל כתיבתו נשענה על זכרונו הפנומנלי) והירבה לספר על כך אחרון המזכירים שלו חיים ויינר ז"ל, אם בעל-פה ואם בכתב (בספרו "פרקי חיים וספרות" שיחו של סוקולוב נודע ומפורסם, ופעם אחת ויחידה אף נודמנה לי הזכות לשמוע אותו ב"בית העם" בתל-אביב, כשהופיע באסיפה פומבית בהשתתפות ביאליק, הוא סיפר על יהדות פולין וראית במוחש, כיצד שכח את עצמו ושיקע עצמו ביהדות זו, שכל חייה במשך הדורות נשתקפו בו עד כדי כך שהפך סמלה של יהדות פולין. לעומת זאת היכרנו יפה את שיחו של שטיינמן ויותר מכך שיחו של סדן, שדומני אין אדם בארץ הזאת שאינו מכירו. שיחו של סדן ספוג הומור וחק, וגם דברי הביקורת (והוא הריף בביקורת של שיח יותר מאשר בכתב), טבולים בתכונה, שאנו קוראים לה: טוב-עין, ואוסיף לצערי, עוד דבר, שבניגוד לחכמי גליציה בדור האחרון, בייחוד אלה שהיכרנום בארץ ועתה כולם בעולם האמת, שלא נעדרה מהם תכונת הקפדנות — לשמחתנו לא מצאנו תכונה זו אצל סדן, לפחות מנסיוני שלי עמו בשיח בעל-פה במשך ארבעים וכמה שנים.

לפני שאנו באים לפרוזה "יבשה" זו, פרוזת השפע של סדן בנתונים סטטיסטיים, נוסיף עוד עניין גדול וחשוב, שלצערנו גנוז עד היום — הלא היא האמנות האפיסטולארית. מכתביו של סדן, יש להם "אבות" בספרותנו, שהם לא רבים ביותר: יל"ג וביאליק.